

Základy etologie

Etologie = nauka o chování živočichů (motivace chování, jeho původ, typické projevy ap.)

Východiska a historie etologie

Neurofyziologie

- studuje vznik a přenos nervových signálů; v etologii využitelné především poznatky o uchování informací (paměť) a poznatky o vrozených a naučených (podmíněných) reflexech
- zakladatelem I. P. Pavlov (1849–1936)

Behavioristická psychologie

- studuje "behavior" = chování a jednání, poprvé vědecky rozšířila vědecké zkoumání projevů chování i na zvířata
- pokusy se zvířaty v labyrintech, učení pomocí odměn a trestů ap. (rozvíjeny hlavně v USA)
- zakladatelem E. L. Thorndike (1874–1909), pokusy se zvířaty rozvíjel B. F. Skinner (1904–1990)

"Klasická" evropská etologie

- důraz na pozorování zvířat v přirozeném prostředí, dlouhodobá sledování v přírodě, pokusy s atrapami...
- důraz na praktické využití, především při chovu (ZOO, zemědělství, laboratoře...)
- významné osobnosti:
  - **Konrad Lorenz** (1903–1989): zakladatel oboru, pozorování vodních ptáků
  - **Nico Tinbergen** (1907–1988): chování ptáků, ryb, ale i hmyzu...
  - **Zdeněk Veselovský** (1928–2006): dlouholetý ředitel pražské ZOO, zakladatel etologických oborů u nás

Vrozené chování

Chování je vrozené (geneticky podmíněné) a přetrvává po celý život (nedá se „zapomenout“). Je ho základem jsou **nepodmíněné reflexy** (obrný, sací, polykací...).

Složitější formou vrozeného chování je **instinkt** - složitá soustava převážně vrozeného chování spouštěná vnějšími podněty. Základ instinktu je vždy vrozený, jeho jednotlivé prvky však mohou být ovlivněné získanými (= "naučenými") vlastnostmi (obratnost a přesnost pohybů, "zkušenost"...). Současná psychologie člověka pojem "instinkt" kvůli obtížné možnosti definice příliš nepoužívá.

Fáze typického instinktu

1. vnitřní vyladění

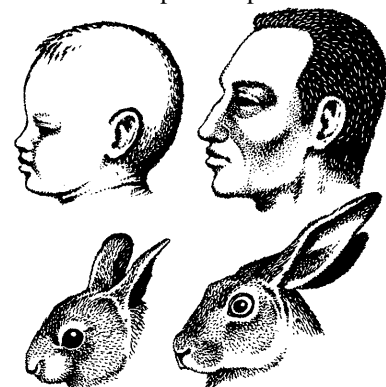
= konkrétní fyziologická potřeba (nízká hladina glukózy v krvi, vysoká hladina pohlavních hormonů ap.)

2. apetenční chování

= vyhledávání **klíčového podnětu** (podnětu, který spustí konečné jednání, jež povede k uspokojení potřeby)

3. setkání s klíčovým podnětem

Etologie intenzivně zkoumá, které znaky podnětu (kořisti, partnera, predátora, rodiče, mláďete...) jsou „klíčové“ - rozhodující pro spuštění konečného jednání. Právě při tomto výzkumu se nejvíce používají atrapy a zjednodušené modely, které zvýrazňují určité klíčové znaky.

Zkrácený a oblý obličej mláďat je klíčovým podnětem rodičovského chování.

Prahová hodnota podnětu – „velikost“ (intenzita) klíčového podnětu, při níž se spustí konečné jednání (např. velikost kořisti)

S rostoucím vyladěním prahová hodnota klíčového podnětu klesá (čím hladovější šelma, tím menší kořist vyvolá lovecký útok).

4. konečné jednání a uspokojení potřeby

= útok na kořist, její ulovení a pozření, páření, ap.

Nadnormální podnět: podnět, který působí silněji než běžný klíčový podnět, s nímž se živočich v přírodě setkává; takovému podnětu pak zvíře dává přednost před všemi ostatními

Příklady: Kukaččí vejce i mláďata jsou větší než vlastní vejce a mláďata, rodiče jim dávají přednost (přednostně zahřívají kukaččí vejce a přednostně krmí kukaččí mláďě).

Kosmetika: Ženy „nadnormálně“ zvýrazňují klíčové sexuální kontaktní znaky (prokrvené rty, kontrastní oči ap.)

Reklama: „Nadnormálně“ lákavé podněty (nereálně „svěží“ potraviny, výrobky pro muže doplněné sexuálním stimulem, „nadnormálně“ dojemné tváře dětí ap.) mají zákazníka přimět ke koupi, i když necítí reálnou potřebu.

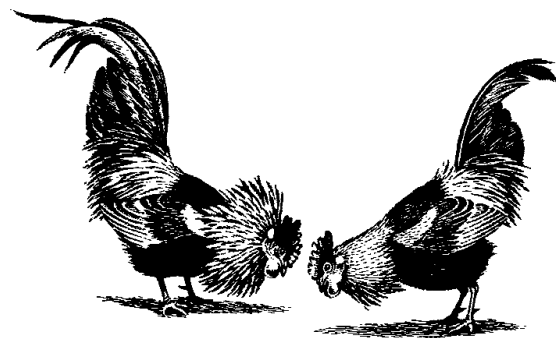
Vakuový děj: pokud se živočich nesetká s klíčovým podnětem, jeho vyladění častou vzroste do takové míry, že se chování spustí i bez klíčového podnětu (například osamocení jedinci tokají nebo se chtějí pářit s neživými předměty, samice s uhynulými vlastními mláďaty „adoptuje“ mláďata jiného druhu nebo chrání i neživé předměty ap.)

Obranné instinkty (ochrana před predátorem)

- nepotřebují vnitřní vyladění, není apetenční chování (zvíře samozřejmě nevyhledává nebezpečí)
- při setkání s klíčovým podnětem se ihned spustí vlastní jednání (útěk, obrana...), méně důležité instinkty (potravní, rozmnožovací...) se okamžitě přerušují

Přeskokové jednání

- konflikt dvou protichůdných instinktů (většinou "útok" a "obrana) – zvíře neví, zda zaútočit (na to se zdá soupeř příliš „silný“) nebo zda utéci (soupeř nevypadá až tak nebezpečně)
- vlivem konfliktu (lidsky řečeno "rozpaků") se spustí a naprosto nesouvisející a zdánlivě "nelogické" jednání
U ptáků se často spustí nějaké potravní chování (pták v „rozpacích“ klove do země ap.).
U savců se často spustí péče o tělní pokryv (pes v „rozpacích“ se začne drbat nohou, lidé se škrábají na hlavě ap.)

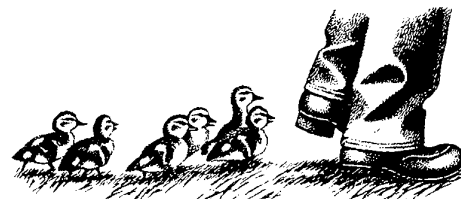

Získané (adaptivní) chování

- získané během života, je adaptací na životní podmínky
- nejjednodušší formou je **podmíněný reflex** (podstatu poprvé objasnil I. P. Pavlov)
- složitějšími projevy jsou například imprinting, klasické učení, tradice....
- drtivá většina typů adaptivního chování se musí během života opětovně udržovat, jinak vyhasíná (zvíře je „zapomíná“)

Imprinting (vtištění)

- mláďata si při narození vtisknou do paměti podobu svých rodičů (schopnost imprintingu často trvá jen pár hodin)
- vtištěná podoba je trvale uchována (většinou po celý život)
- u mladých samečků je podoba matky ztotožněna s podobou ideální partnerky pro rozmnožování
- imprinting při umělém odchovu zvířat je zdánlivě lákavý (uměle odchovaná zvířata následují člověka a jsou mu oddaná jako svému vlastnímu rodiči), působí však problémy v době, kdy se takové zvíře dospěje (problémy při kontaktech s jedinci svého druhu opačného pohlaví, často se pokoušejí pářit s člověkem)

Habituace

- nejjednodušší forma učení
- zvíře se postupně seznamuje se svým prostředím (habitatem) a učí se rozeznávat neškodné podněty
- cílem je potlačit zbytečné úlekové reakce
- využíváno i v umělém chovu (postupné přivýkání zvířat na nové podmínky, na partnera ap.)

Klasické učení (pokus - omyl)

- v podstatě jde o utváření složitějších podmíněných reflexů
- zvíře se pokouší dosáhnout určitého cíle (vylézt na strom, ulovit kořist...)
- učení probíhá formou "pokusu a omylu", tedy formou úspěchu ("odměny") a neúspěchu ("trestu")
- chování, které vede k úspěchu ("odměně") zvíře opakuje a postupně zdokonaluje
- neúspěšné chování ("omyl") zvíře neopakuje

Explorační chování

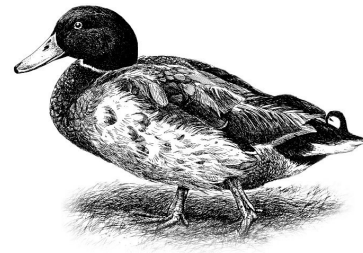
- zvíře aktivně vyhledává nové podněty ve svém okolí ("je zvědavé") a zkoumá je, i když pro něj nejsou důležité
- typické pro mláďata (jako součást habituace)
- u nejtalentnějších zvířat zachováno i v dospělosti
ptáci: krkavcovití pěvci, papoušci...
savci: šelmy, hlodavci, kytovci, primáti (nejvíce vyvinuto u člověka)

Tradice

- mladší jedinci napodobují jednání starších
- původně šlo o jednání, které se kdysi ukázalo jako výhodné (zvířata začala napodobovat prvního úspěšného jedince)
- udržuje se, i když se původní výhoda ztratila

Příklady: Mláďata městských kachen a labutí se od starších učí nebát se člověka a přicházejí žádonit o potravu.

Mnohé lidové tradice – už ztratily svůj původní smysl (náboženský, sexuální, hospodářský), přesto se udržují.

Vhled

- schopnost řešit novou situaci bez učení (bez metody "pokusu a omylu") pochopením souvislostí
- vyskytuje se u nejinteligentnějších savců (primáti, hlodavci, některé šelmy...) a ptáků (krkavcovití, papoušci...)
- u všech živočichů má své meze

Chování rozlišené podle funkce (účelu):

Orientační chování

- živočich vyhledává určitý podnět (potravu, partnera, úkryt...) je součástí ostatních typů chování
- základními typy jsou kineze a taxe

kineze – živočich vyhledává podnět náhodným pohybem, v blízkosti podnětu se pohyb zpomaluje, při dosažení se živočich zastaví (např. pastva dobytka, slídění po potravě v zemi ap.; u lidí například hledání hub v lese)

taxe – živočich nejdříve podnět zjistí (zrakem, čichem, sluchem...), po zjištění se vydává přímo za zdrojem podnětu ("pozitivní taxe") nebo od podnětu uniká ("negativní taxe")

Orientace v teritoriu: živočich si pamatuje významné dominanty (pachové, zrakové...) podle toho, jaký smyslový podnět je pro něj ne důležitější (pes orientující se čichem vnímá prostředí jinak než člověk orientující se zrakem!)

Potravní chování

- zahrnuje vyhledávání potravy, získávání potravy (sběr, lov...), zpracování potravy a vyloučení odpadu
  - vždy je nutné vyladění (zvíře musí být „hladové“)
  - u některých živočichů se potravní chování spustí pouze při přímém kontaktu s potravou (Např. mnohé ryby, obojživelníci či někteří plazi mohou uhynout hladu, pokud jim potravu nestrčíme přímo „před nos“.)
  - u některých živočichů je nezbytně nutná i fáze postupného zpracování potravy (např. přežvýkavcům při chovu musíme poskytnout čas a klidné místo na přežvýkování)
  - mnozí živočichové odkládají trus a moč jen na určitá místa (buď z důvodu hygieny, nebo z důvodu využití odpadů pro značení teritoria)
  - součástí potravního chování může být i vytváření zásob (takovým zvířatům to musíme umožnit i v umělém chovu, přestože mají potravy dost)
-

Komfortní chování

- péče o tělní povrch (olizování srsti, drbání, probírání peří, válení v bahně, popelení...)
  - protahování, zívání a další chování vedoucí k uvolnění těla
  - i v umělém chovu je nezbytné zajistit prostor pro komfortní chování
-

Ochranné chování

= ochrana před nebezpečím (především před predátory)

akineze (thanatoza) – živočich při setkání s nebezpečím znehybní (dělá „mrtvého“)

útek – spouštěcím podnětem je překročení tzv. **útekové vzdálenosti** (pro různé typy predátorů může být úteková vzdálenost různá)

obrana – nastává při překročení tzv. **kritické vzdálenosti** (zvíře zjistí, že se nemůže zachránit útekem)

nejdříve přicházejí **hrozby** – zvíře ukazuje zbraně, snaží se udělat „větší“ (zjeví srst ap.)
poté následuje **obrný útok** – poslední šance zachránit holý život

Mnoho živočichů se při útoku predátora semkne do nepřehledného **hejna** (pro predátora se tím zhorší možnost identifikace jednoho jedince jako cíle útoku).

Sociální chování

= chování k jedincům stejného druhu; díky stejné genetické výbavě si jedinci mohou snáze „porozumět“, komunikace může být pestřejší

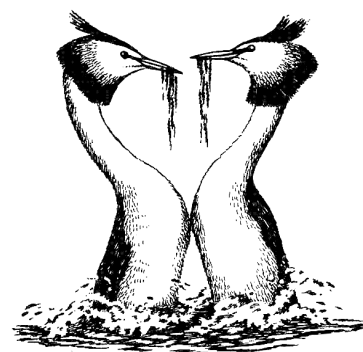
Specifické formy vnitrodruhové komunikace:

Rituál: naznačené chování (původně s konkrétní funkcí), které slouží jen ke komunikaci. Při komunikaci mezi dospělými jedinci se často objevují ritualizované (zjednodušené) projevy mláďat vůči rodičům

Příklady: „polibek“ (naznačená žádost mláděte o potravu), „pláč“ (žádost mláděte o ochranu), úklona (ritualizovaná nabídka k páření jako projev podřízenosti), náboženské a společenské rituály...

Obranná hrozba: při kontaktu s "konkurenčním" jedincem, živočich odhalí "zbraně" (zuby ap.) a vydá slabý „varovný“ zvuk (ale bez nejsilnějších projevů. Tím říká "Nechci zaútočit, ale budu-li napaden, budu se bránit."

Velmi často je převedeno do rituální podoby – slouží ke vzájemné komunikaci a dává najevo neagresivní úmysly (typickým projevem u člověka je kontaktní úsměv a pozdrav)

Při námluvách potápek partneri drží chomáčky řas. Tím naznačují budoucí stavbu hnízda.

Teritoriální chování

Teritorium je oblast, ve které živočich žije a které splňuje všechny jeho životní potřeby (zdroj potravy, úkryt, místo k odpočinku, prostor k rozmnožování...).

Živočichové si své teritorium **označují** například **pachem** (močí ap.), **hlasem** (zpěv ptáků, řev lva...) nebo tím, že se postaví na vyvýšené místo, aby je všichni viděli. Značení a ochranu teritoria provádějí zpravidla samci.

Pronikne-li do teritoria cizí jedinec stejného, živočich se ho snaží **zastřážit hrozbami** (předvádění zbraní, zdůrazňování síly ap.)

Nepomohou-li hrozby nastává **boj**. Cílem většinou nebývá protivníka zabít, ale pouze ho zastřážit a vyhnat, jedinci většinou nepoužívají své nejsilnější zbraně (např. bojující tygři mají zatažené drápy).

Rozmnožovací chování

Epigamní chování = utváření páru a vše, co předchází narození mláďat. Zahrnuje **vyhledávání partnera** (vystavování na odív, lákání, dary...), **testování připravenosti k páření** ("namlouvací" a "svatební" rituály, samice často předvádějí ritualizované projevy mláďat) a **vlastní páření**

Rodičovské (pečovatelské) chování = krmení a ochrana mláďat

Chování v societě

Societa (společenství) = skupina jedinců stejného druhu, kteří žijí na stejném místě

Distanční a kontaktní živočichové

- **kontaktní druhy** - vyhledávají fyzický kontakt, vzájemný dotek je uklidňující (hlodavci, některé šelmy, téměř všichni primáti...)
- **distanční druhy** - ponechávají si "osobní" prostor (většina ptáků, z primátů jednoznačně člověk...)

Udržování klidu v societě

"**Přátelské**" **chování:** vzájemné projevy přízně, přispívají ke klidu v societě, například vzájemná péče o srst (často ritualizovaná) ap.

Vzájemná komunikace a společná konzumace potravy: hlavním cílem není ani předání informací, ani nasycení, ale udržování vzájemné „pospolitosti“. Vyskytuje se jen u některých druhů, velmi výrazné u primátů (např. společné podvečerní „pokřikování“ a konzumace plodů, u člověka např. společné hostiny, setkávání v restauracích ap.)

Typy societ

Anonymní otevřená: jedinci se navzájem neznají, do society mohou volně vstupovat další jedinci (např. hejna ryb, hejna táhnoucích ptáků, stáda kopytníků táhnoucích za potravou)

Neanonymní otevřená: jedinci se navzájem rozeznávají (hlavně nejbližší sousedé), do society však mohou přicházet jedinci „zvenčí“ (např. hnízdní kolonie ptáků na pobřežních útesech)

Neanonymní uzavřená: jedinci se navzájem nerozlišují, ale tvoří přísně uzavřenou skupinu, která je agresivní vůči jedincům z jiných societ (hmyzí society – včely, vosy, mravenci...)

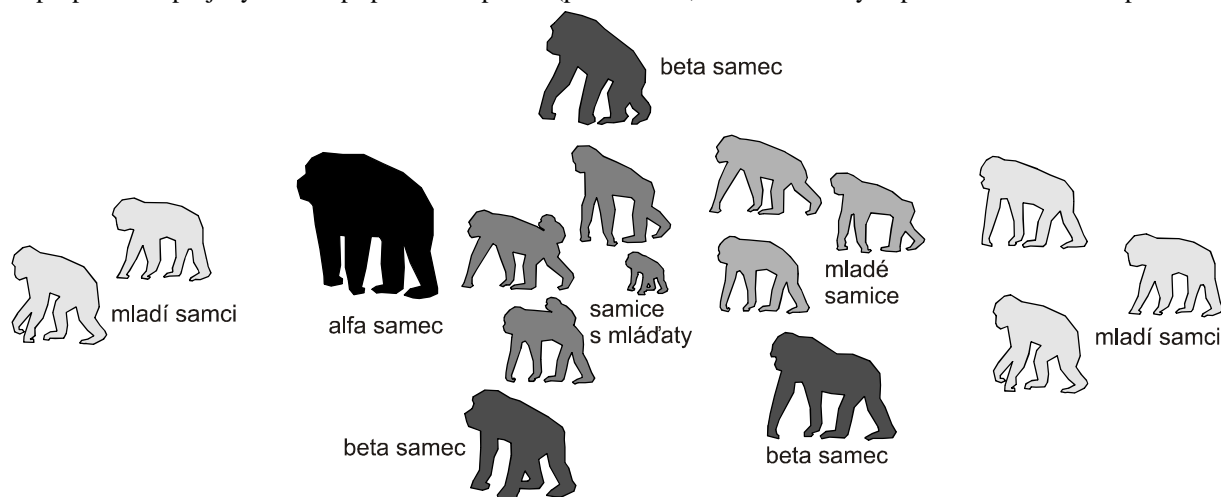
Neanonymní uzavřená: jedinci se navzájem rozeznávají, je mezi nimi vyvinuta hierarchie a tvoří uzavřenou skupinu, která nepřijímá jedince zvenku (smečky šelem, tlupy primátů, trvalá stáda kopytníků...)

Typická hierarchie v neanonymní uzavřené societě

1. „**alfa jedinec**“ – vedoucí jedinec (většinou nejsilnější a nejzkušenější samec), vůdce skupiny
  2. „**beta jedinci**“ – skupina několika silných samců, kteří jako jediní mají právo bojovat o místo vůdce skupiny
  3. **samice s mlád'aty** (základ reprodukce society)
  4. **mladé samice** (perspektivní pro budoucí reprodukci)
  5. **mladí samci**, kteří ještě nejsou dost silní a zkušení, aby se probojovali na beta pozici (tito jedinci bývají jako první vysíláni do boje, když je skupina ohrožena)
  6. „**omega jedinec**“ – jedinec na nejnižším stupni hierarchie (většinou slabý či nemocný), ostatní jsou vůči němu trvale agresivní
- V uzavřené societě s hierarchií se velmi často vyskytují typické projevy chování:

Projevy nadřízeného jedince: jedinec provádí hrozby vůči podřízeným (nemusí nutně znamenat agresi, pouze "udržování klidu"), vystavuje na odív své zbraně (u primátů často také penis – u člověka v ritualizované podobě zdvižená paže či vztyčený prst)

Projevy podřízeného jedince: jedinec se nadřízenému klidí z cesty, u savců často ritualizovaná nabídka k páření = jedinec např. předstírá projevy samice připravené k páření (přikrčení se, odhalení citlivých partií... u člověka například úklona)

Tlupa opic při přesunu: Skupinu vede alfa samec, uprostřed jsou samice s mlád'aty a mladé samice, které chrání silní beta samci. Mladí samci jdou úplně vpředu a úplně vzadu, protože tam hrozí největší nebezpečí útoku levharta nebo jiného predátora.

Příklady využití etologie v praxi:

Chov hospodářských zvířat:

- Při společném chovu je nutné hlídat, aby nedocházelo k bojům o "vedoucí postavení" (nedávat k sobě dva stejně silné hřebce...).
- Zvřítům je nutné poskytnout místo pro uspokojení všech potřeb, včetně např. potřeby péče o tělní povrch (místa pro popelení, válení v bahně, u skotu místo pro drbání ap.).

Chov v zoologických zahradách a v domácnostech

- Chovné zařízení (výběh, klec, terárium...) nemusí být „estetické“ (z pohledu člověka), opticky věrně napodobující „pestrou přírodu“ ani zbytečně velké pro (ryze lidský) pocit „svobody a volnosti“. Důležité je, aby splňovalo potřeby, které zvíře v teritoriu vyžaduje (úkryt, místo pro příjem potravy, místo pro komfortní chování ap.).
- Při společném chovu nelze k sobě umístit druhy, které sice používají podobně vypadající signály, ty však mají zcela jiný význam (vrtění ocasem u psovitých šelem znamená přátelskou vstřícnost, u kočkovitých šelem mrskání ocasem vyjadřuje podrážděnost).
- Zvřítům, která v přírodě žijí v societách, musíme zajistit i naplnění potřeby sociálního kontaktu (chování ryb v hejnech ap.). Není-li chov ve skupinách možný (např. u papouška jako „domácího mazlíčka“), musí potřebu kontaktu naplnit chovatel.
- Zvířata z organizovaných societ s přísnou hierarchií je možné (a nutné) ochočovat a cvičit tak, aby člověk vždy jednal z pozice nadřazeného člena society. Například při výcviku psa lze používat metody odměn i trestů, ale takových, kterým zvíře rozumí. Pes vůči žádnému člověku ve „smečce“ nesmí být v pozici rovnocenného či dokonce nadřazeného jedince.
- Při návratu zvířat do volné přírody je nutné respektovat proces habituace. Proto bývá vhodnější postupná adaptace v omezeném prostoru než náhlé vypuštění „na svobodu“ s nezvyklým množstvím stresujících podnětů.
- Umělé odchovávání zvířat člověkem sice díky imrintigu vytvoří silnou vazbu zvířete na člověka, tato vazba však v budoucnu pro zvíře může znamenat problém (neschopnost navázat kontakt s možným partnerem stejného druhu, rivalita vůči chovateli v době dospívání...).

Laboratorní zvířata

- s dobrou znalostí etologie je možné některé změny v organismu zvířat zjistit podle typických projevů chování, aniž by bylo nutné zvířeti zasahovat do těla (odběr krve...) nebo ho usmrtit a pitvat.

